

ІСТОРІЯ

УДК 262.12:94(477)0

DOI: <https://doi.org/10.35774/gsip2022.02.006>

*Владика Теодор МАРТИНЮК,
доктор богослов'я,
єпископ-помічник Тернопільсько-Зборівської
архiepархії УГКЦ Тернопіль, Україна*

ІСТОРИЧНО-БОГОСЛОВСЬКИЙ АНАЛІЗ «ПАСТИРСЬКОГО ПОСЛАННЯ МИТРОПОЛИТА ЙОСИФА СЛІПОГО З НАГОДИ ЗІСЛАННЯ СВЯТОГО ДУХА 1947 РОКУ»

***Анотація.** У статті розглянуто пастирське послання митрополита Йосифа Сліпого з неволі до вірних з нагоди Зіслання Святого Духа 1947 року.*

З'ясовано, що після арешту Галицького митрополита та несправедливого судового процесу-засуду Йосиф Сліпий на каторзі знайшов спосіб, ризикуючи збільшенням кари, щоб піддержувати на душі своє стадо, своїх вірних, пише Послання із заслання, які розходилися в численних переписах. На жаль, текст послань з 1948 року невідомий, бо вони не збереглися. Проте одне послання, яке було написане владикою-каторжником у 1947 році на празник

Зіслання Святого Духа, стало відомим аж наприкінці 2003 року, коли його знайшли захованим в Унівській Лавері.

Розкрито місце та умови написання послання, його ціль, зміст. Відзначено, що Йосиф Сліпий ставив собі за мету, незважаючи на тисячі кілометрів, що його розділяли від митрополичого осіду у Львові, бути присутнім посеред своїх вірних і розрадити їх у стражданні.

Наголошено, що послання мало на меті скріпити віру страждального народу, хоча, Галицький митрополит і сам шукав сили і розради, що засвідчують його слова: «Прийміть, Дорогі, це слово поучення і потіхи, як і я, коли, пишучи його, находив полегшу в гору».

Доведено, що зневолений і катований радянським режимом Львівський архієпископ Йосиф, як невтомний пастир, використовував усі можливості, щоб звернутися до своїх вірних і духовенства. Важкі обставини неволі не дозволяли йому часто це робити. Однак він шукав можливостей, щоб писати послання. Послання на празник Зіслання Святого Духа є дуже актуальне сьогодні, коли український народ бореться з російським агресором. Цей самий ворог українців намагався знищити митрополита Йосифа. Однак багатолітній в'язень радянських таборів не тільки сам не зломився, але й став прикладом мужності і стійкості для мільйонів українців.

Ключові слова: митрополит, Йосиф Сліпий, послання, неволя, греко-католицька церква

Bishop Theodore MARTYNIUK,
Doctor of Theology
Assistant Bishop of Ternopil-Zboriv
Archdiocese of UGCC Ternopil, Ukraine

HISTORICAL AND THEOLOGICAL ANALYSIS OF «THE PASTORAL MESSAGE OF METROPOLITAN YOSYPH SLIPIYI ON THE OCCASION OF THE ASCENDING OF THE HOLY SPIRIT IN 1947»

Abstract. The article examines the pastoral message of Metropolitan Yosyph Slipyi from captivity to the faithful people on the occasion of the Ascending of the Holy Spirit in 1947.

It was found out that after the arrest of the Galician Metropolitan and the unfair trial sentence, Yosyph Slipyi found a way in the penal servitude, risking an increase in the punishment, to support the spirit of his flock, his faithful, wrote the Message from Exile, which differed in numerous censuses. Unfortunately, the text of the

messages from 1948 is unknown because they have yet to be preserved. However, one letter, written by the bishop-convict in 1947 on the feast of the Sending of the Holy Spirit, became known only at the end of 2003, when it was found hidden in the Univ Lavra.

The place and conditions of writing the message, its purpose and content are revealed. Yosyph Slipyi sets himself the goal that, despite the thousands of kilometres that separate him from the metropolitan settlement in Lviv, through the message to be present in the midst of his faithful and comfort them in their suffering.

It is emphasized that the message aims to strengthen the faith of the suffering people; however, writing it and entrusting it to the faithful, the Metropolitan of Galicia himself is looking for strength and consolation: «Accept, dear ones, this word of instruction and comfort, just as I, when writing it, found relief in grief».

It has been proven that Lviv Archbishop Yosyph, enslaved and tortured by the Soviet regime as a tireless shepherd, used every opportunity to appeal to his faithful and the clergy. The difficult circumstances of captivity did not allow him to do this often. However, he looked for opportunities to write messages. The message for the Feast of the Sending of the Holy Spirit is relevant today when the Ukrainian people are fighting against the Russian aggressor. This same aggressor tried to destroy Metropolitan Yosyp. However, the long-term prisoner of the Soviet camps did not break down and became an example of courage and resilience for millions of Ukrainians.

Keywords: *metropolitan, Yosyph Slipyi, message, slavery, Greek Catholic Church*

Постановка проблеми. У ХХ ст. Греко-Католицька Церква в Україні зазнала важких переслідувань. Із березня 1946 року вона була змушена перейти до підпільної діяльності. Дослідження періоду переслідування для істориків є непростим завданням, адже з огляду на те, що структури всіх єпархій Галицької митрополії були зруйновані, підпільна Церква не могла провадити жодної документації. Духовенство, чернецтво та активні миряни піддавалися з боку влади жорсткому переслідуванню. Різні державні структури були скеровані на те, щоб відстежувати священників та місця, де відбуваються таємні богослужіння. У такому невідрадному становищі спілкування між єпископами і духовенством найчастіше відбувалося в усній формі, а навіть якщо й щось передавалося на письмі, то після ознайомлення з ним адресат його спалював, щоб нікого не наражати на небезпеку. Тим більше єпископи, які були у в'язниці чи на засланні, не могли звертатися до вірних з посланнями. Незважаючи на це, митрополит Йосиф Сліпий, перебуваючи далеко від рідної землі, таємно передавав свої послання до вірних, які належали до катакомбної Церкви. Після загального огляду пастирських послань Блаженнішого Йосифа з неволі у цьому дослідженні ми розглянемо одне із них, яке донедавна було невідоме.

Аналіз досліджень та публікацій. Комплексних напрацювань, які б охоплювали різні періоди життя та діяльності Й. Сліпого, є небагато: Е. Бистрицька [Бистрицька, 1996], Л. Біловус та О. Гомотюк [Біловус, Гомотюк,

2020], С. Штука [Штука, 2019], Р. Колядюк [Колядюк, 2021], колективна монографія Інституту релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії [Лицар, 2012]. Історіографія діаспори представлена більш широко. Окреме місце в ній займають ґрунтовні праці М. Рудницької [Рудницька, 1971] та Я. Пелікана [Пелікан, 1994]. Варто відзначити і напрацювання дослідників духовної спадщини Й. Сліпого: отця І. Хоми [Хома, 1992; Хома, 1985], І. Дацька [Дацько, 2007]. Однак досліджень, які би стосувалися порушеної нами теми, немає.

Виклад основного матеріалу. Після арешту Галицького митрополита у Львові 11 квітня 1945 р. та численних допитів відбувся несправедливий судовий процес-засуд, унаслідок якого він отримав вісім років ув'язнення [Горяча, 2018, с. 11-13; Йосиф Сліпий, 2017, с. 157-170; Патріарх Йосиф, 2012, с. 142-623]. Так розпочався хресний шлях цього Ісповідника віри по в'язницях і таборах Радянського Союзу. Незважаючи на нелюдські терпіння, він не тільки сам не падав духом, але й завжди пам'ятав про своїх вірних та духовенство: «Однак митрополит-каторжник і на каторзі знайшов спосіб, ризикуючи збільшенням кари, щоб піддержувати на душі своє стадо, своїх вірних, зокрема Посланнями з заслання, які розходилися в численних переписах» [Хома, 1985, с. 129, 131]. Зрозуміло, що він їх писав у суворій таємниці, щоб вони не потрапили до рук наглядачів. Ще важче їх було передавати до Галичини, адже спецслужби ретельно стежили за контактами Галицького митрополита. Висилати поштою було дуже ризиковано, найчастіше він передавав їх через довірених осіб, які були разом з ним ув'язнені та виходили на волю, можливо, він ще передавав через близьких осіб, які його могли відвідати, коли він перебував на засланні [Залишився, 2018, с. 30, пос. 94]. Коли вже послання потрапляли на Західну Україну, їх переписували і розповсюджували між священниками. У вільному світі було відомо про три послання митрополита Йосифа з 1948 року завдяки свідченню о. Іринія Готри, ЧСВВ, у Детройті, 5 грудня 1965 року. Під час обшуків службовці МДБ знайшли у цього василіянина послання владики-каторжника про піст. Згодом під час слідства він довідався від слідчих, що це вже було третє послання митрополита. Отець-василіянин свідчив, як небезпечно було мати такі документи, адже за його наявність він був засуджений [Залишився, 2018, с. 129]. На жаль, текст послань з 1948 року невідомий, бо вони не збереглися.

Владика І. Хома стверджує, що Блаженніший Йосиф написав «багато» послань з Маклаково (Красноярський край). Однак з послань 1953 року він не подає жодного, бо на Захід вони не потрапили [Залишився, 2018, с. 129]. Проте вони збереглися в Архіві Згромадження сестер Милосердя св. Вінкентія у м. Львові¹. Їх є аж п'ять. Всі вони написані з Маклаково, де митрополит

¹Пастирські послання Галицького митрополита Йосифа Сліпого, які є збережені в Архіві Згромадження сестер св. Вінкентія у м. Львові вперше були опубліковані Місією «Постуляційний Центр беатифікації і канонізації святих УГКЦ» та Згромадженням сестер св. Вінкентія у 2004 році: «І пізнаєте правду...» (Йо 8, 32), ред. М. Гринчишин та ін., Львів 2004, с. 23–81. Згодом вони були передруковані в: «Залишився тим, ким був...», с. 30–79. Видання «І пізнаєте правду...» вже є доволі рідкісним, тому для зручності майбутніх дослідників далі ми подаватимемо посилання на обидві публікації.

перебував у домі інвалідів [Йосиф Сліпий, 2017, с. 208-214]. Перше послання скероване до священників, що перейшли до Російської Православної Церкви, – «Заблудшим священикам во Христі – Мир» [Залишився, 2018, с. 30-34; І пізнаєте, 2004, с. 23-28]. Збереглася його рукописна копія. Тема і зміст послання свідчать про неабияку відвагу владика, адже за нього він міг поплатитися черговим терміном ув'язнення. Друге послання з 1953 року під назвою «Наша Церква» звернене до вірних. Це доволі розлоге послання, яке має на меті пояснити вірним, як відрізнити правдиву Христову Церкву від неХристової. Митрополит Йосиф пояснює також, чим є православна Церква. Це послання також збереглося у рукописній копії [Залишився, 2018, с. 35-40; І пізнаєте, 2004, с. 28-35]. Третій документ – це послання Ісповідника віри до духовенства і вірних «Про святкування свят» від 7 липня 1953 року. В Архіві сестер зберігається рукописний оригінал [Залишився, 2018, с. 41-45; І пізнаєте, 2004, с. 35-40]. Четверте послання присвячене проблемі важкого становища духовних і вірних після Львівського псевдособору 1946 р. Воно було написане 12 липня 1953 р. Це одне із найдовших послань. Зберігся його оригінал [Залишився, 2018, с. 46-54; І пізнаєте, 2004, с. 41-50]. Таке ж дуже довге й останнє послання від 19 серпня 1953 року. У ньому митрополит Йосиф викриває фальшивість псевдособору 1946 року, аргументуючи як богословськими, так й історичними поясненнями. Він розкриває зміст терміну «православний» та пояснює історичне значення Берестейського поєднання 1596 року. Сестри св. Вінкентія зберегли в архіві оригінал послання [Залишився, 2018, с. 54-61; І пізнаєте, 2004, с. 50-59].

Щодо пастирських послань з 1954 року, то владика І. Хома згадує про два, які були відомі в діаспорі та опубліковані у Римі: перше – звернене до одного зі священників Перемиської єпархії і містить у собі різдвяну тематику [Твори Патріярха, 1980, с. 338-343], а друге – до невідомого адресата, присвячене темі Великого посту [Твори Патріярха, 1980, с. 344-352]. Воно датоване 28 березня 1954 року. Обидва написані в Маклаково [Хома, 1985, с. 129-131]. Слід зазначити, що на відміну від попередніх послань, ці мають більш персональний характер і є радше листами, скерованими до окремих священників. Однак цілком можливо, що ті частини листів, які були загального змісту, передавалися вірним як слово пастиря з неволі. Також персональні звернення на початку листа могли вводити в оману спецслужби, які, прочитавши початок, могли потрактувати це як особистий лист, а не як послання до вірних.

У вищезгаданому Архіві сестер св. Вінкентія знаходиться оригінал Різдвяного послання Галицького митрополита з Маклаково до духовенства і вірних від 6 січня 1954 року [Залишився, 2018, с. 61-67; І пізнаєте, 2004, с. 60-66], і його зміст є відмінний від вищезазначеного владикою І. Хомою листа.

З 1957 року збереглося одне послання під назвою «Великого бажайте». Митрополит Йосиф його написав 25 листопада. Вражає оптимістичний стиль послання, яке переповнене цитатами з Нового Завіту. В Архіві сестер

св. Вінкентія зберігся оригінал [Залишився, 2018, с. 67-71; І пізнаєте, 2004, с. 67-72].

Останні два послання з тих, які є відомі, походять з 1962 року. Блаженніший Йосиф їх написав, перебуваючи на каторзі у Явасі (Мордовська АССР). Обидва є оригінальними рукописами, збереженими сестрами св. Вінкентія. Перше послання доволі довге, присвячене празнику Преображення Господнього [Залишився, 2018, с. 72-79; І пізнаєте, 2004, с. 73-80], а друге – коротке – є настановою на Великий піст [Залишився, 2018, с. 79; І пізнаєте, 2004, с. 81].

Вищезгадані пастирські послання Глава «мовчазної Церкви» передавав до духовенства і вірних на Західній Україні. Однак він також провадив листування зі священниками, які були разом із вірними на засланні в різних куточках Радянського Союзу, тому правдоподібно свої послання він також пересилав і їм [Хома, 1985, с. 131]. Однак зі зрозумілих причин вони не збереглися. Він також листувався зі сестрами св. Вінкентія [Залишився, 2018, с. 80-123; І пізнаєте, 2004, с. 85-133]², монахами студійського уставу, василіянами, редемптористами, василіянками, служебницями [Хома, 1992, с. 110]. Проблематика листування ще потребує окремого дослідження.

Віднайдення невідомого послання в Святоуспенській Унівській Лаврі. Вищезгадані пастирські послання митрополита Йосифа 1948, 1953-1954, 1957, 1962 років були знані у вужчому чи ширшому колі духовенства, чернецтва та вірних підпільної Церкви, деякі, як вище було сказано, були знані й на Заході. Однак одне послання, яке було написано владикою-каторжником у 1947 році, стало відомим аж наприкінці 2003 року. Воно зберігається в Архіві Святоуспенської Унівської Лаври [Архів, арк. 8-9]. Вперше воно було опубліковане з коментарем о. д-ра Бориса Гудзяка у часописі «Патріархат» у 2004 році [Святий Дух, 2004, с. 4-8], а вдруге монахи Святоуспенської Унівської Лаври видали його окремою книжечкою [Святий Дух, 2011]³.

Це послання вдалося віднайти під час проведення ремонтно-реставраційних робіт в Унівській Лаврі на другому поверсі монастирського комплексу, де знаходяться келії братії, у щілині між коробкою дверей на горище та стіною – там було знайдено згорток толі [Святий Дух, 2011, с. 2]. Коли його було розгорнуто, виявилось, що всередині був конверт, а в ньому аркуш паперу, складений у поштовому конверті. Розгортка у конверті була вдвоє зігнутим

²Відомим є листування митрополита Йосифа з с. Меланією Куциною зі Згромадження сестер св. Вінкентія (1953-1963) («І пізнаєте правду...»; «Залишився тим, ким був...»). Іноді в листах владика подавав повчання для сестер. Про історію листування митрополита Йосифа з сестрами св. Вінкентія див. «До історії Згромадження сестер св. Вінкентія» в «І пізнаєте правду...», с. 9, 13-14; М. Горяча «Патріарх Йосиф», с. 7.

³«Святий Дух подасть і нашій Церкві світло і силу». Лист кир Йосифа (Сліпого) до архимандрита Климентія (Шептицького) в День на Вознесення 1947 р. Переслано з пошти Маріїнська Новосибірської області. (Віднайдене в Унівській Лаврі) / ред. Г. Юшкевич. Унів, 2011. У цій книжечці є передрукований текст послання з часопису «Патріархат». Саме з унівського видання будемо цитувати послання 1947 р. Однак ми змушені були також користуватися оригінальним рукописним текстом, адже редактор, який вичитував рукопис, українізував деякі слова митрополита Йосифа (наприклад, спори – суперечки, о – про і под.), в одному місці редактор не редагував текст рукопису. Як в «Патріархаті», так і в книжці не була врахована нумерація частин послання, яка у рукописі є наявна (від номера 2 до 5, першого немає) та опущено написати дати послання. Цитуючи послання, ми будемо зазначати номер частини послання та номер сторінки із книжки виданої у 2011 році. Видавці також допустили помилку у віднесенні Маріїнська до Новосибірської області, насправді від 1943 року він належить до Кемеровської області.

аркушем А3 формату, на всіх чотирьох сторінках якого дрібним шрифтом чорнильною ручкою записаний текст. Аналіз рукопису та конверту показує, що це пастирське послання митрополита Йосифа Сліпого на празник Зіслання Святого Духа, адже воно написане почерком Галицького митрополита, має його підпис (хоч він є нечіткий) та містить дату: «Д.[ано] на Вознес. [ення] Г [осподне] 1947» [Святий Дух, 2011, арк. 9зв], яке у тому році припадало на 22 травня.

Лист прибув до Унівської Лаври поштою. На поштовому конверті є наступна адреса: «У.С.С.Р. (Зап. Укр.), Львовская обл. р-н Перемишляни, с. Унив, Климентий Архим.» [Святий Дух, 2011, арк. 7]. Зрозуміло, що йшлося про архимандрита Климентія Шептицького⁴. На титульній стороні конверту є поштовий штемпель, частина якого захоплює наклеєну поштову марку. Хоч він досить затертий, однак можна прочитати таке: «Ма...нск...Ке...» [Архів, арк. 7]. Таким чином, можна припустити, що конверт був висланий із Маріїнська, Кемеровської області в росії. Правдоподібно, що митрополит знайшов когось, хто вкинув листа до поштової скриньки у місті. Зрозуміло, що в'язничне начальство ніколи би не дозволило йому самому відправляти листи. Усе робилося таємно, уникаючи поглядів наглядачів. На зворотній стороні конверту є поштовий штемпель, який дозволяє встановити, що лист прийшов до Львова 26 червня 1947 р. [Архів, арк. 7зв]. Коли він прибув до Унева – важко визначити. Зворотної адреси не зазначено.

Конверт вже не застав архимандрита Климентія в Уневі, адже він був заарештований 5 червня 1947 р. [Мартинюк, 2014, с. 22]. Однак, правдоподібно, хтось із монахів, які ще тоді перебували в Лаврі, загорнув конверт із посланням у толь та замурував. Таким чином, було виконано те, що митрополит Йосиф написав на початку послання: «Захуйте ці слова; може ще пригодяться» [Святий Дух, 2011, [ч. 1], с. 3].

Сьогодні це є першим посланням з відомих пастирських послань Глави катакомбної Церкви з неволі [Пастирський лист, 2001, с. 79-80]⁵.

Місце та умови написання послання

3 червня 1946 року Військовий трибунал військ МВС Українського округу виніс вирок митрополиту Йосифу – вісім років виправно-трудоих таборів, позбавлення прав на три роки та конфіскація всього майна [Вирок, 2012, Док. 117. с. 623]. Засуджений одразу був етапований через Москву і Новосибірськ до Маріїнська, що був адміністративним центром Сибірського виправно-трудового табору НКВС [Йосиф Сліпий, 2017, с. 345, пос. 391]. Про перебування у ньому Львівського архієпископа Йосифа згадують різні особи, що там у свій час відбували ув'язнення [Горяча, 2018. с. 13; Хома, 1985, с. 94, пос. 6-9; Хома, 1992, с. 53-55]. Та й сам Блаженніший у своїх «Споминах» розповідає про перебування у Маріїнськлагу. Він туди прибув важкохворим, але його, як найлютішого ворога, навіть не хотіли лікувати у табірній лікарні.

⁴Адресування Унівському архимандриту ввело в оману видавців послання, які назвали його листом митрополита Йосифа до архимандрита Климентія. Насправді, зміст тексту виразно показує, що адресатом не є архимандрит, а весь Божий люд мученицької Церкви.

⁵Однак аналіз змісту та стилю цього листа викликає сумніви в його автентичності.

Хворому доводилося шукати ліки в таємний спосіб. Вражає те, що митрополит Йосиф відбував ув'язнення разом із найнебезпечнішими бандитами, які його обкрадали і зневажали. Тільки окремі особи допомагали йому вижити в нелюдських обставинах. Згодом Львівський архієпископ був переведений до робочого бараку, де працював у трикотажному відділі. Становище владики було дуже невідрадне. Він вважав значною допомогою, коли хтось йому приносив горнятко горохової «зупи». Згодом митрополита етапом перевели до Боїмів, де бандити йому зламали руку, але потім він знову повернувся до Маріїнська [Йосиф Сліпий, 2017, с. 171-180]. Саме тоді народилося послання на тему Зіслання Святого Духа. Згідно із вказаною датою послання, це було свято Вознесіння 1947 року, тобто автор його закінчив 22 травня 1947 р. [Архів, л. 9зв]. Варто зазначити, що вже у червні того ж року митрополита відправили далі на етап через В'ятку до Печори [Йосиф Сліпий, 2017, с. 180].

Незважаючи на те, що владику-в'язень постійно перебував у небезпеці, під наглядом «опера» і наглядачів табору, він, важкохворий, вислуховуючи погрози, написав послання до вірних. Про жахливі умови він сам згадує у своєму ж творі: «... для писання не мав ні відповідних засобів, ні місця, ні належного спокою, а навпаки – знаходився серед безвинних погроз позбавленню здоров'я і втрати життя» [Святий Дух, 2011, ч. 5, с. 8]. Тому ці слова, що він скерував до своєї пастви, є писані не просто чорнилом, а кров'ю його ісповідництва за свою Церкву і народ.

Ціль послання

Глава переслідуваної Церкви, напевно, був свідомий того, що його послання не може потрапити до рук численних священників, до вірних в Галичині та не зможе бути прочитане у храмах, які вже були зайняті священниками російської Церкви. Після Львівського псевдособору, незважаючи на опір духовенства, чернецтва і вірних, почалися масові арешти та ліквідація греко-католицьких парафій [Будз, 2013, с. 27-29; Концур, 2006, с. 58-59; Лагодич, 2014, с. 76]. Не могло бути ніякої надії на те, що воно десь буде опубліковане. Навпаки Йосиф Сліпий добре розумів: якщо воно потрапить до рук МГБ, то йому грозитиме ще більший термін ув'язнення. Автор не міг мати великих надій і на те, що взагалі воно потрапить до адресата, адже могло бути конфісковане на пошті. Він, однак, написав послання і переправив до Галичини з надією, що бодай кілька осіб зможуть його прочитати. Отримати послання мав архимандрит Климентій, якому Йосиф Сліпий доручив адміністрування Церквою перед своїм ув'язненням [Гуркіна, 2010, с. 207; Йосиф Сліпий, 2017, с. 156-157; Лагодич, 2014, с. 99-100], сподіваючись, що він якимось чином зможе ознайомити з ним бодай невелике коло священників і вірних.

Автор послання ставив перед собою мету бути присутнім посеред своїх вірних і потішити їх у стражданні, незважаючи на тисячі кілометрів, які його розділяють від митрополичого осіду у Львові, через послання: «Дорогі! Описую Вам Зелені Свята ось тут, щоби хоч так бути з Вами і розрадити Вас» [Святий Дух, 2011, [ч. 1], с. 3]. Його повчання має на меті скріпити віру страждального

народу, проте, пишучи це послання і поручаючи його вірним, він сам шукає сили і розради: «Прийміть, Дорогі, це слово поучення і потіхи, як і я, коли, пишучи його, находив полегшу в горю» [Святий Дух, 2011, ч. 5, с. 8].

Проте також В'язень Маріїнськаглу також скерував свій пророчий голос і до прийдешніх поколінь. Він пише послання з поглядом у майбутнє. Заявляючи у вступі: «Захуйте ці слова; може ще пригодяться» [Святий Дух, 2011, [ч. 1], с. 3]. Таким чином, воно виходить поза межі свого часу і після віднайдення в Унівській Лаврі стає словом Блаженнішого Патріарха Йосифа до теперішнього покоління. У молитві до Святого Духа він описує візію майбутнього України. Саме в такому ключі його варто читати сьогодні.

Зміст послання

Пишучи послання 1947 р., Митрополит Йосиф не обмежився коротким текстом, його слово є обширне: має коротенький вступ, головну частину, висновки та завершується молитвою до Святого Духа. Про вступ ми згадали вище, адже у ньому він лаконічно прояснює ціль послання. Натомість головна частина його слова є доволі обширна і зачіпає кілька тем.

Насамперед, автор пояснює значення події Зіслання Святого Духа. У засновану Христом Церкву (Мт. 28, 19-20) «зісланий Святий Дух вдунув надприродну життєву силу і надав небувалого розмаху цій новій, Божій, Вселенській Установі» і той самий Святий Дух зійшов «на апостолів, заляканих жахливими подіями мук і смерті Христа та роз'яренням тодішніх верховодів ізраїльського народу на зібраних справді «страху ради юдейського». Та коли, отже, зійшов Святий Дух, апостоли перемінилися з боягузів у смілих і неустрашимих проповідників Христової віри і завзятих борців за її правдивість. Він наділив їх таємною, неземною силою, що осяяла і перетворила їхню душу та скріпила їхнє тіло» [Святий Дух, 2011, [ч. 1], с. 3]. Таким чином Блаженніший Йосиф підкреслює дієву силу Другої Особи Божої, якою вона наповнює також учнів Христових.

У всьому тексті послання він переплітає роздуми над Святим Письмом з тодішньою ситуацією Церкви і народу. Тому далі він перериває опис Зіслання Святого Духа і зауважує, що «коли глянемо нині кругом себе, побачимо сильну схожість і подібність, яскраву аналогію між тим, що було тоді, і теперішнім станом нашої Церкви» та закликає до молитви: «тому така конечна є гаряча, покірна й усильна молитва до Святого Духа про поміч та говійна увага до пам'яті Його Зіслання» [Святий Дух, 2011, [ч. 1], с. 3].

Автор продовжує застанову над могутньою дією Святого Духа до апостолів, які були звичайними, слабкими людьми, і знову повертається до важкої дійсності переслідуваної Церкви, щоб заохотити вірних до витривалої молитви та надії: «Наші важкі переживання примушують нас, знесилених, пригноблених, заляканих, звернутися з усильними коліноприклонними молитвами до Святого Духа, щоби Він – як всемогучий Божий Палець – скріпив її, вивів із цього оплаканого стану, з тих важких і часто-густо безвихідних умов та вдунув нову надприродну силу» [Святий Дух, 2011, [ч. 1], с. 4].

Митрополит Йосиф пояснює, на чому християнин повинен будувати свою надію на Святого Духа і далі подає богословське пояснення істоти Другої Особи Божої⁶. Роздуми богослова скеровуються до того, щоб аргументувати правдивість Католицької Церкви, адже його переживання стосуються за тих, хто відійшов від неї. Зрозуміло, що тут Блаженніший має на увазі тих священників і вірних, які після Львівського псевдособору перейшли до російської Церкви. Тому він заохочує, щоб молитися до Святого Духа «про просвічення та навернення заблудших і відпавших» [Святий Дух, 2011, ч. 2, с. 5].

Вістка про сумнозвісне березневе зібрання 1946 року дуже глибоко зранила Львівського архієпископа. У 1953 році у посланні до священників, які зрадили присягу вірності Католицькій Церкві, він писав з Маклаково: «З великим болем серця я довідався у в'язниці про жахливе нещастя, яке навістило нашу Церкву і наш нарід» [Залишився, 2018, Док. 1, с. 30; І пізнаєте, 2004, Док. 1, с. 23]. Він однозначно засуджував псевдособор і не визнавав його канонічним [Залишився, 2018, с. 55-61; І пізнаєте, 2004, Док. 2, с. 52-58]⁷. До цієї проблематики та вірності Христовій Церкві він повертатиметься у своїх пастирських посланнях кілька разів.

І знову автор повертається до роздумів про допомогу Святого Духа і його провідної ролі в історії Христової Церкви: «Цей Святий Дух як від початку перебував у Церкві та провадив її, так є тепер, і так буде до кінця світу. Впродовж двадцяти століть, від самого початку існування Церкви, виводив Він її дарами не раз із найжахливіших нещастій і упадків. Він подавав раду, а за радою – і поміч», – тому він на основі цього твердження одразу запевнює своїх вірних, що «Святий Дух подасть і нашій Церкві, знесиленій усякими страхіттями та повоєнними лихоліттями, світло і силу, усуне всі упередження до Неї, які видигають сьогодні вороги, і просвітить їх Божою правдою» [Святий Дух, 2011, ч. 2, с. 5]. Ця переконлива аргументація глави мученицької Церкви повинна заохотити переслідуваних вірних до мужності і витривалості у вірі, адже однією із найбільших небезпек, яку несла радянська атеїстична ідеологія, була втрата віри.

У своєму посланні Блаженніший також надає особливої уваги небезпеці, яка надходила від підступної агітації, спрямованої на те, щоб греко-католики переходили під покров Московського патріархату. Загроза переманювання вірних до таких переходів стала актуальною після 1946 року, коли у греко-католицькі храми були призначені російські батюшки [Будз, 2013, с. 26-30;

⁶Варто зазначити, що Блаженніший Йосиф був богословом і добрим знавцем пневматології. Див. Твори кир Йосифа, Верховного Архієпископа і Кардинала /ред. І. Хома, І. Яцків. Рим, 1968. Т. 1. Див. «Заховайте ці слова; може, ще пригодяться». Коментар о. д-ра Бориса Гудзяка до листа Митрополита Кир Йосифа (Сліпого). *Патріархат*. 2004. Ч. 1 (4-383), липень – серпень, с. 10.

⁷Щодо неканонічності Львівського псевдособору див. Козак В. «Канонічність Львівського псевдособору 1946 р. Аргументи «за» і «проти»». *Українська Греко-католицька церква в історії та сучасних процесах розвитку українського суспільства (до 420-ліття укладення Берестейської унії, 70-ліття Львівського «псевдособору» 1946 р.)*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Тернопіль, 21-22 квітня 2016 р. Тернопіль, 2016. С. 156-161; Мартинюк Т. Незаконне зібрання духовенства і мирян у березні 1946 року. *Патріархат*. 2021. Ч. 2 (484), березень-квітень. С. 34-37; Th. Németh M., Martynuk T. Canonical Considerations on the Legitimacy of the «Lviv Sobor» of 1946». *Adam A. J. De Ville and Daniel Galadza (ed.). The 'Lviv Sobor' of 1946 and Its Aftermath. Towards Truth and Reconciliation. Eastern Christian Studies*. Leiden, 2023. vol. 34. С. 99-117.

Звернення митрополита, 2006, с. 415-420; Звернення Собору, 1946, с. 129-132]. Митрополит Йосиф пише, що Святий Дух є Духом істини, і саме він може оберекти християн від брехні чи радше омани, адже «таку не-Божу правду про так зване «єдиноспасаєме православіє» стали в нас голосити деякі духовники», тому він рішуче закликає: «Не слухайте і не приймайте їхньої науки. Вони цим хочуть ліквідувати єдність з Апостольським Престолом, закріпивши в такий спосіб ще більший розбрат» [Святий Дух, 2011, ч. 3, с. 5]. В'язень радянських таборів далі роз'яснює значення єдності Греко-католицької церкви з Апостольським Престолом, аргументуючи історичними і богословськими поясненнями. На закид опонентів, які твердять: «доволі мук і страждань, які Рим у своїй гордості нав'язав із метою поневолення всім народам (з тою метою і нашому народові)» [Святий Дух, 2011, ч. 3, с. 6]⁸, – Львівський архієпископ відповідає, що тоді треба було би звинуватити Христа, через віру в якого страждали мільйони мучеників й ісповідників. Він викриває лихі цілі прихильників російського православ'я: «вони руйнують Божу святиню церковної єдності з Апостольським Престолом – будівлю, яку з таким трудом у поті чола, з посвятою майна, крові і життя ставили наші батьки і яку величав і величає увесь Католицький світ» [Святий Дух, 2011, ч. 3, с. 6].

Згідно із переконанням митрополита, переслідувані вірні повинні покладати свою надію на Святого Духа. У Галичині у багатьох складалося враження, що існує безвихідна ситуація, бо ж хто може протиставитися такій репресивній машині, як тоталітарна система радянської влади. Здавалося, що становище Греко-католицької церкви є безвихідним: офіційно вона заборонена, весь єпископат ув'язнений, священники змушені покинути парафії, монастирі закриваються... І це тільки початок. Минуло лише півтора року від сумнозвісного незаконного зібрання у Львові. Далі з далекого Маріїнська лунає голос ув'язненого Пастиря: «На Святого Духа, отже, наша надія. Тільки Він може вказати нам вихід і вивести з тої грози, яку ледве чи коли-небудь перепливала наша Церква. Він навчить пізнати Божі дороги і плани, які далеко не ті, що їх накреслюють у світі короткозорі люди. Святий Дух навчить нас своїми дарами мудрости, розуму і знання всієї і повної правди. Він убереже нас від манівців і бездоріжжя, на які, на жаль, зійшли нині самозванці, та не допустить до послуху їхнім демагогічним гаслам і агітаціям. Він промовить до розуму тих, що відпали, і витягне з пропасти блуду та лжі, в які вони самі попали і в які тягнуть (деякі з них у диявольський спосіб своєю ненаситною амбіцією) й інших несвідомих цього трясовиння. Святий Дух укріпить нас, отже, даром кріпости в правді Католицької віри!» [Святий Дух, 2011, ч. 3, с. 6]. Ці слова він написав із глибоким переконанням та впевненістю!

Наступна тема, яку висвітлює Галицький митрополит у своєму посланні – це любов. Згідно з його переконанням, Святий Дух є духом любові. Подавши переконливу богословську аргументацію про те, що саме Святий Дух розпалює

⁸Правдоподібно, Блаженніший Йосиф був ознайомлений з опублікованими документами Львівського псевдособору, адже дана цитата з послання є майже ідентичною зі словами Послання Президії псевдособору до духовенства і віруючих: «доволі мук і страждань, які Рим у своїй гордості нав'язав із метою поневолення всім народам, а нашому народові не на останньому місці!» – *Діяння Собору Греко-католицької Церкви у Львові 8-10 березня 1946 р.*, с. 132.

чисту і надприродну любов, він в черговий раз повертається до трагічної дійсності 1947 року та пригадує про поміч того ж Святого Духа: «В нинішніх часах ненависти, підозріння, очорнення і наклепів, опльовувань і опоганень такою необхідною є поміч Святого Духа, що, як протидія цій повені, наповнює серця прихильністю, відданням, посвятою, співчуттям у нещасті ближнім і старанням допомогти їм – одне слово, тим, що називаємо християнським братолюб'єм» [Святий Дух, 2011, ч. 4, с. 7]. Він закликає українців до єдності, до взаємодопомоги та підтримки.

Блаженніший Йосиф добре розумів, що в таких обставинах, в яких опинилися греко-католики, дуже легко запалитися ненавистю і плекати злість проти ворогів. Він сам добре відчув на собі знущання і побої слідчих та наглядачів. Однак він застерігає вірних від ненависті, скеровує до плекання християнських чеснот з допомогою Святого Духа: «Щоби своїми плодами лагідності і терпеливості, доброти, милосердя і повздержности Він навчив Вас не зражувати собі людей, а навпаки – вміти з'єднувати і ворогів для Божої справи. Щоб навіть ніхто і не важився коли-небудь кидати вам в очі ненависть до сусідів, бо ми ніколи так нікого не вчили, не ставилися і не ставимося до нікого вороже, а тим паче до наших сусідів, не сіяли ненависть і незгоду, а бажали і бажаємо всім добра і за них молимося. А якщо вони нас кривдили, то ми тільки боронилися і добивалися свого права» [Святий Дух, 2011, ч. 4, с. 7]. Митрополит Йосиф чудово змальовує миролюбність українського народу. Ненависть і злість ворогів не повинні схилити до подібних дій, однак народ має право й обов'язок боронити себе і виборювати свої права.

Вже вкотре маріїнський В'язень у своєму посланні знову повертається до опису трагічної долі українського народу після Другої світової війни. Його слова наповнені переживанням, смутком і болем: «Життя наше припало на виїмково важкі і переломні часи. Переживаючий перелом епох і справді люте врем'я! Гіркі досвіди і розчарування, діймаві нещастя валяться одне за одним на все людство. Скільки знівечених надій, утраченого майна, зруйнованого здоров'я, знищеного життя, непроглядні жертви – хто їх коли перечеислить! Скільки попелищ і згрищ, рік крові та гори трупів залишила війна. Не диво, що багато і з-поміж Вас, по-людськи беручи, попадає в маловір'я, ба навіть і безнадійність, нарікають на Бога, що забув про людей, що нема справедливосте, за що стільки мук і терпіння і т. д. З тої причини і не один з Вас, Дорогі, тратить віру в Божу поміч і віру в Боже Провидіння. Демон чорного відчаю крадається до сердець і підкопує основи віри і щастя» [Святий Дух, 2011, п. 5, с. 7-8]. У пошуку відповідей на такі складні питання Блаженніший знову відкликається до надії на допомогу Святого Духа: «А Святий Дух силою його зіслання боронить вірних від усяких диявольських спокус, прояснює розум, розганяє тугу і розвеселяє душу. Тому-то Христос назвав Святого Духа Параклитом, по-нашому Утішителем, оборонцем і заступником», – та згодом він продовжує: «Тоді допоможе лиш Святий Дух, що завжди в силі потішити, надати помічну руку і витягнути з безодні. І хто з нас не відчував негайно в

такому безвихідному положенні після гарячої молитви полегші і відтяження! Якась спасенна думка мигне в голові і змінє як стій захмарений небозвід душі. Це Святий Дух непомітно вливає цілющий бальзам, усуває сум, потішає і бадьорить душу. Часто не задумуємося, звідки це береться і від кого походить. А це надприродний подув Святого Духа в нашій душі. І про цю потіху і поміч молім со дерзновенням нині ми, заплакані, Небесного Утішителя, щоб могли вистояти в цих переходових і тимчасових терпіннях і перемогти їх побідно. А вони вже недовгі, бо Бог милосердний» [Святий Дух, 2011, п. 5, с. 8]. В'язень переконаний, що Святий Дух здатний попровадити Церкву і народ через важкі випробування та дасть силу, щоб їх перемогти.

Своє послання митрополит Йосиф закінчує молитвою. Вона скерована до Святого Духа та є проханням до нього, щоб він просвітив усе життя страждального українського народу та провадив його Божою дорогою: «освяти, просвіти і попровадь наш народ дорогою Божих заповідей» [Святий Дух, 2011, п. 5, с. 8]. Молитва ув'язненого митрополита є всеохопною, вона лунає за всіх. Він просить, щоб Святий Дух був «виховником української молоді, щоб вона виростала в дусі християнської католицької віри і дорожила Твоїми небесними скарбами» [Святий Дух, 2011, п. 5, с. 9]. Він молиться за працівників різних професій: «Проникни своїм Божим духом і зверни очі з землі до неба тих, що працюють на ріллі, на фабриках і копальнях, в управах, школах і в наукових установах, тих, що бережуть лад і порядок, та благослови їхній труд і працю рясними плодами» [Святий Дух, 2011, п. 5, с. 9]. Блаженніший просить про дар любові для українського народу. Він усилено благає у Святого Духа: «виплекай у ньому геройські чесноти і прикраси його своїми дарами та борони його перед людською несправедливістю» [Святий Дух, 2011, п. 5, с. 9]. Особливо звучить його молитва за тих, хто перебуває у в'язницях і на засланні: «Приверни єпископів і священників до свого стада; батьків і матерів, дітей і кровних до своїх родин; поверни друзів і сусідів, усіх, що опинилися далеко за горами і водами, до їхніх затишних осель» [Святий Дух, 2011, п. 5, с. 9].

Закінчення молитви до Святого Духа є своєрідною візією митрополита Йосифа майбутнього України. Звертаючись до Третьої Особи Божої у молитовному пориві він змальовує майбутнє рідної землі, яке б хотів бачити, – вільної, незалежної, розвиненої, квітучої. Саме про таке майбутнє України він просить Святого Духа: «Душе Божий, Ти, що на початку віків уносився над безплідною землею і створив на ній життя, прикрасив її дібровами і наповнив тваринами, зриси і українську землю благодатним дощем, щоби зазеленілись її ниви і принесли сторичний плід та не голодували її жителі; наповни моря і ріки рибами, ліси і гаї, гори і доли – звірятами і птицями, які хвалили б Тебе й оспівували Твою славу; прибери травом і квітами сіножаті і пасовища, щоби випасалися на них череди корів й отари овець, гарцювали табуни коней і бриніли бджоли на пасіках – як образ української трудящости, пильности і запопадливости. Заклич увесь народ до удосконалення свого життя, до

розвинених комунікаційних сіток залізничних доріг, самоходів, кораблів і літаків; вкажи щасливі винаходи і відкриття та нахили народ до здвигнення на Твою славу подиву гідних пам'яток високої культури, яка більше п'яти тисяч літ цвіла на його землях» [Святий Дух, 2011, п. 5, с. 9]. Це є бачення майбутнього своєї Батьківщини в'язнем Маріїнськлагу у 1947 році. Коментуючи послання, о. Борис Гудзяк влучно твердить: «І тут із п'ятьма житейського провалля чути проймаючий Голос правдивого душпастиря, який прагне зберегти й утвердити своє стадо. У зворушливих словах – розуміння повноти чаші терпіння, із якої доводиться пити кожному вірному його Церкви. Попри те слова водночас напрочуд певні, де в чому навіть бадьорі! Обіймаючи тогочасну трагедію, вони, проте, не застрягають у клешнях жорстокої епохи, а сповнені життєдайності, перемоги над злом, наснажені чудесною молитвою до Бога і любов'ю до людей. Їхня модерність просто вражаюча! За тих страшних обставин, у тій порі, Йосиф Сліпий із Сибіру молив Бога про розвиток в Україні «комунікаційних сіток», щоб сьогодні ми могли ними по-Божому користуватися! Бракує тільки слова «Інтернет!»» [Заховайте, 2004, с. 8-9].

Свою візію щасливого майбутнього України митрополит Йосиф реалізовував ціле своє життя, зокрема, й після того, як був звільнений з неволі та виконував своє патріарше служіння у вільному світі.

Висновки. Зневолений і катований радянським режимом львівський архієпископ Йосиф, як невтомний пастир, використовував усі можливості, щоб звернутися до своїх вірних й духовенства. Важкі обставини неволі не дозволяли йому часто це робити. Однак він шукав можливостей, щоб писати послання. Збереглося тільки кілька його послань з неволі, які були заховані сестрами св. Вінцентія у Львові чи потрапили на Захід. У 2003 році в Унівській Лаврі було віднайдене ще одне його послання з 1947 року. Воно було присвячене празнику Зіслання Святого Духа і написане під час його першого ув'язнення у Маріїнськлагу. Незважаючи на всі небезпеки, загрозу суворішої кари, брак необхідних засобів для писання, він ризикує і пише відважне послання та знаходить можливість, щоб лист був відправлений з пошти Маріїнська. Конверт з посланням потрапляє до Унівської Лаври, хоча у той час адресат, на ім'я якого він був написаний, тобто архимандрит Климентій Шептицький, уже був ув'язнений. Монахи виконали доручення, яке було дане у вступі послання: «Заховайте ці слова; може ще пригодяться».

Дане послання є дуже актуальне сьогодні, коли український народ бореться з російським агресором. Цей ворог українців намагався знищити митрополита Йосифа. Однак багатолітній в'язень радянських таборів не тільки сам не зламався, але й став прикладом мужності і стійкості для мільйонів українців. Його бачення майбутнього України, його впевненість у тому, що Святий Дух допоможе перемогти, сьогодні надихають кожного українця й українку. Тому самого Йосифа Сліпого можна з упевненістю назвати «Великим Українцем».

Список літератури

1. Архів Святоуспенської Унівської Лаври (далі – АСУЛ). Ф. 15, Т. 1. Спр. 46. Патріарх Йосиф Сліпий.
2. Бистрицька Е. Проблеми міжконфесійного порозуміння в теоретичній спадщині Йосифа Сліпого. *Україна на шляху до незалежності і демократії*. Тернопіль, 1996. С. 246–249.
3. Біловус Л., Гомотюк О. Постать Патріарха Йосифа Сліпого у збереженні національної ідентичності (на матеріалах українськомовної періодики діаспори США). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія* [головний редактор Іван Зуляк]. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2020. Вип. 1. С. 29–43.
4. Будз К. Греко-католицькі миряни в умовах повоєнної ліквідації УГКЦ в Галичині. *Наукові записки НАУКМА: Історичні науки*. 2013. Т. 143. С. 26–30.
5. Вирок Військового трибуналу військ МВС Українського округу у справі митрополита Йосифа Сліпого та ієрархів УГКЦ, 3 червня 1946 року. *Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки, 1939-1987 / передм., упоряд., заг. ред. В. Сергійчук; Галуз. держ. архів Служби безпеки України*. Київ: ПП Сергійчук М. І., 2012. Т. 1. Док. 117. С. 623.
6. Горяча М. Патріарх Йосиф Сліпий – ісповідник віри, в'язень Христа і свідок мовчазної Церкви мучеників. «Залишився тим, ким був...». *Кир Йосиф Сліпий. Збірник документів / ред. П. Марцелюк, Є. Грім. Жовква, 2018.*
7. Гуркіна С. Архимандрит Климентій Шептицький у 1944-1947 рр. *Сторінки воєнної історії України. Зб. наук. статей / ред. О. Є. Лисенко*. Київ, 2010. Вип. 13. С. 207.
8. Дацько І. Діяльність Патріарха Йосифа поза межами Києво-Галицької митрополії. *Християнський голос*. Збірник пам'яток самвидаву Комітету захисту Української Католицької Церкви. Львів: в-во УКУ, 2007. С. 11–51.
9. «Залишився тим, ким був...». Кир Йосиф Сліпий. Збірник документів / ред. П. Марцелюк, Є. Грім. Жовква, 2018.
10. «Захуйте ці слова; може, ще пригодяться». Коментар о. д-ра Бориса Гудзяка до листа Митрополита Кир Йосифа (Сліпого). *Патріархат*. 2004. Ч. 1 (4-383), липень – серпень. С. 8–9.
11. Звернення митрополита Київського і Галицького, Патріаршого Екзарха усієї України Іоанна до пастирів і віруючих Греко-католицької Церкви з приводу возз'єднання УГКЦ з РПЦ, 4 грудня 1945 р. *Ліквідація УГКЦ (1939-1946). Документи радянських органів державної безпеки / ред. В. Сергійчук*. Київ, 2006. Т. 2, Док. 227. С. 415–420.
12. Звернення Собору до духовенства і віруючих. *Діяння Собору Греко-католицької Церкви у Львові 8-10 березня 1946 р.* Львів, 1946. С. 129–132.

13. «І пізнаєте правду...» (Йо 8, 32) / ред. М. Гринчишин та ін. Львів, 2004.
14. Йосиф Сліпий. Спомини / ред. І. Дацько, М. Горяча. вид. третє. Львів–Рим, 2017.
15. Колядюк Р. Лицар християнського тріумвірату рятівників світу. URL: <https://ukrainianpreople.us/> патріарх-йосиф-сліпий/
16. Концур Н. Львівський собор 1946 року та його місце в історії УГКЦ. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*, серія: Історія. 2006. Вип. 2. С. 58–59.
17. Лагодич М. Специфіка функціонування структур Української Греко-Католицької та Руської Православної Церков у Східній Галичині в умовах радянської моделі державно-правових відносин (1945-1965): дис. на здобуття наук. ступеня кандидата історичних наук. Чернівці, 2014. URL: <https://theses.oa.edu.ua/DATA/29/LagodychMM.pdf>
18. Лицар нескореної церкви: статті і матеріали. Львів: Львівський музей історії релігії, 2012. 108 с.
19. Мартинюк Т. Життя, мученича смерть і слава мучеництва блаженного преподобномученика Климентія (Шептицького). *Блаженний преподобномученик Климентій (Шептицький). Збірка творів / упор. Ю. Бойко. Т. 2. Історично-канонічні джерела Студійського чернецтва в Україні. Львів, 2014. С. 22.*
20. Пастирський лист уніатських владик із сибірського заслання до вірних греко-католицької церкви з нагоди дня св. Димитрія великомученика, 1945 рік. *Сергійчук В. Нескорена Церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу.* Київ, 2001. С. 79–80.
21. Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки 1939-1987 / передм., упоряд., заг. ред. В. Сергійчук; Галуз. держ. архів Служби безпеки України. Київ: ПП Сергійчук М. І., 2012. Т. 1. С. 142–623.
22. Пелікан Я. Ісповідник віри між Сходом і Заходом: портрет українського кардинала Йосифа Сліпого. К.: Варта, 1994. 304 с.
23. Рудницька М. Невидимі стигмати. Рудницька. Рим [та ін.]: Товариство за патріархальний устрій Української Католицької Церкви, Видавнича комісія, 1971. XIV, 538 с.
24. «Святий Дух подасть і нашій Церкві світло і силу». Лист Митрополита кир Йосифа (Сліпого) до архимандрита Климентія Шептицького в День на Вознесення 1947 р. Б. Переслано з пошти Маріїнська Новосибірської області. Патріархат. 2004. Ч. 1 (4-383), липень – серпень 2004.
25. «Святий Дух подасть і нашій Церкві світло і силу». Лист кир Йосифа (Сліпого) до архимандрита Климентія (Шептицького) в День на Вознесення 1947 р. Б. Переслано з пошти Маріїнська Новосибірської області. (Віднайдено в Унівській Лаврі) / ред. Г. Юшкевич. Унів, 2011.
26. Твори Патріярха і Кардинала Йосифа / ред. І. Хома, І. Музичка. Рим, 1980. Т. 9.

27. Хома І. Йосиф Сліпий. Отець та ісповідник Української мученицької Церкви. Рим, 1992.
28. Хома І. Шляхами каторги Блаженнішого Йосифа від 11.IV.1945 – 27.I.1963. *Богословія*. 1985. № 49, кн. 1-4. С. 94–131.
29. Штука С. Пастирські візити патріарха Йосифа Сліпого, 1967 – 1973. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2019. Вип. 52. Том 2. С. 105–109.

References

1. Arkhiv Sviatouspenskoï Univskoï Lavry [Archive of the Holy Assumption Univ Lavra] (dali – ASUL). F. 15, t. 1. Spr. 46. Patriarkh Yosyf Slipyi. (in Ukrainian)
2. Bystrytska E. Problemy mizhkonfesiinoho porozuminnia v teoretychnii spadshchyni Yosyfa Slipoho [Problems of interfaith understanding in the theoretical heritage of Yosyph Slipyi]. *Ukraina na shliakhu do nezalezhnosti i demokratii*. Ternopil, 1996. S. 246–249. (in Ukrainian)
3. Bilovus L., Homotiuk O. Postat Patriarkha Yosyfa Slipoho u zberezheni natsionalnoi identychnosti (na materialakh ukrainskomovnoi periodyky diaspory SShA) [The figure of Patriarch Yosyph Slipyi in the preservation of national identity (based on the materials of Ukrainian-language periodicals of the US diaspora)]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka*. Serii: Istoriiia [holovnyi redaktor Ivan Zuliak]. Ternopil: Vyd-vo TNPU im. V. Hnatiuka, 2020. Vyp. 1. S. 29–43. (in Ukrainian)
4. Budz K. Hreko-katolytski myriany v umovakh povoiennoi likvidatsii UHKTs v Halychyni [Greek-Catholic laymen in the conditions of the post-war liquidation of the UGCC in Galicia]. *Naukovi zapysky NaUKMA: Istorychni nauky*. 2013. T. 143. S. 26–30. (in Ukrainian)
5. Vyrok Viiskovoho trybunalu viisk MVS Ukrainskoho okruhu u spravi mytropolyta Yosyfa Slipoho ta iierarkhiv UHKTs, 3 chervnia 1946 roku [Verdict of the Military Tribunal of the Ministry of Internal Affairs of the Ukrainian District in the case of Metropolitan Yosyph Slipyi and the hierarchs of the UGCC, June 3, 1946]. *Patriarkh Yosyf Slipyi u dokumentakh radianskykh orhaniv derzhavnoi bezpeky, 1939-1987 / peredm., uporiad., zah. red. V. Serhiichuk; Haluz. derzh. arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy*. Kyiv: PP Serhiichuk M. I., 2012. T. 1. Dok. 117. S. 623. (in Ukrainian)
6. Horiacha M. Patriarkh Yosyph Slipyi – isповидnyk viry, viazen Khrysta i svidok movchaznoi Tserkvy muchenykiv [Patriarch Yosyph Slipyi is a confessor of faith, a prisoner of Christ and a witness of the silent Church of Martyrs]. «Zalyshyvsia tym, kym був...». *Kyr Yosyf Slipyi*. Zbirnyk dokumentiv / red. P. Martseliuk, Ye. Hrim. Zhovkva, 2018. (in Ukrainian)
7. Hurkina S. Arkhymandryt Klymentii Sheptytskyi u 1944-1947 rr. [Archimandrite Klymentiy Sheptytskyi in 1944-1947] *Storinky voiennoi*

- istorii Ukrainy. Zb. nauk. ctatei /red. O. Ye. Lysenko. Kyiv, 2010. Vyp. 13. S. 207. (in Ukrainian)*
8. Datsko I. Diiialnist Patriarkha Yosyfa poza mezhamy Kyievo-Halytskoi mytropolii [Patriarch Yosyph's activities outside the Kyiv-Halytsk Metropolitanate]. *Khrystyianskyi holos. Zbirnyk pamiatok samvydavu Komitetu zakhystu Ukrainskoi Katolytskoi Tserkvy. Lviv: v-vo UKU, 2007. S. 11–51. (in Ukrainian)*
 9. «Zalyshyvsia tym, kym був...» [«Remained what I was...»]. Kyr Yosyf Slipyi. *Zbirnyk dokumentiv / red. P. Martseliuk, Ye. Hrim. Zhovkva, 2018. (in Ukrainian)*
 10. «Zakhovaite tsi slova; mozhe, shche pryhodiatsia» [«Hide these words; maybe they will come in handy»]. Komentar o. d-ra Borysa Gudziaka do lysta Mytropolyta Kyr Yosyfa (Slipoho). *Patriarkhat. 2004. Ch. 1 (4-383), lypen – serpen. S. 8–9. (in Ukrainian)*
 11. Zvernennia mytropolyta Kyivskoho i Halytskoho, Patriarshoho Ekzarkha usiiei Ukrainy Ioanna do pastyryv i viruiuchykh hreko-katolytskoi Tserkvy z pryvodu vozziednannia UHKTs z RPTs, 4 hrudnia 1945 r. [Address of the Metropolitan of Kyiv and Halytskyi, Patriarchal Exarch of All Ukraine John to the pastors and believers of the Greek Catholic Church regarding the reunification of the UGCC with the Russian Orthodox Church, December 4, 1945] *Likvidatsiia UHKTs (1939-1946). Dokumenty radianskykh orhaniv derzhavnoi bezpeky / red. V. Serhiichuk. Kyiv, 2006. T. 2, Dok. 227. S. 415–420. (in Ukrainian)*
 12. Zvernennia Soboru do dukhovenstva i viruiuchykh [Address of the Council to the clergy and believers]. *Diiannia Soboru Hreko-katolytskoi Tserkvy u Lvovi 8-10 bereznia 1946 r. Lviv, 1946. S. 129–132. (in Ukrainian)*
 13. «I piznaiete pravdu...» (Io 8, 32) [«And you will know the truth...» (John 8:32)] / red. M. Hrynchyshyn ta in. Lviv, 2004. (in Ukrainian)
 14. Yosyf Slipyi. Spomyny [Yosyph Slipyi. Memories] / red. I. Datsko, M. Horiacha. vyd. tretie. Lviv–Rym, 2017. (in Ukrainian)
 15. Koliadiuk R. Lytsar khrystyianskoho triumviratu riativnykiv svitu [Knight of the Christian Triumvirate of Saviors of the World]. URL: <https://ukrainianpeople.us/патріарх-йосиф-сліпий/> (in Ukrainian)
 16. Kontsur N. Lvivskyi sobor 1946 roku ta yoho mistse v istorii UHKTs. [The Lviv Cathedral of 1946 and its place in the history of the UGCC] *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka, seriia: Istoriia. 2006. Vyp. 2. S. 58–59. (in Ukrainian)*
 17. Lahodych M. Spetsyfika funktsionuvannia struktur Ukrainskoi Hreko-Katolytskoi ta Ruskoi Pravoslavnoi Tserkov u Skhidnii Halychyni v umovakh radianskoi modeli derzhavno-pravovykh vidnosyn (1945-1965) [The specifics of the functioning of the structures of the Ukrainian Greek-Catholic and Russian Orthodox Churches in Eastern Galicia under the conditions of the Soviet model of state-legal relations (1945-1965)]: dys. na zdobuttia

- nauk. stupenia kandydata istorychnykh nauk. Chernivtsi, 2014. URL: <https://theses.oa.edu.ua/DATA/29/LagodychMM.pdf>_(in Ukrainian)
18. Lytsar neskorenoi tserkvy: statyi i materialy [Knight of the unconquered church: articles and materials]. Lviv: Lvivskiy muzei istorii religii, 2012. 108 s. (in Ukrainian)
 19. Martyniuk T. Zhyttia, muchenycha smert i slava muchenytstva blazhennoho prepodobnomuchenyka Klymentiia (Sheptytskoho) [The life, martyrdom and glory of martyrdom of the blessed reverend martyr Klymentius (Sheptytskyi)]. *Blazhennyi prepodobnomuchenyk Klymentii (Sheptytskyi). Zbirka tvoriv / upor. Yu. Boiko. T. 2. Istorychno-kanonichni dzherela Studiiskoho chernetstva v Ukraini.* Lviv, 2014. S. 22. (in Ukrainian)
 20. Pastyrskiy lyst uniatskykh vlyadyk iz sybirskoho zaslannia do virnykh hreko-katolytskoi tserkvy z nahody dnia sv. Dymytrii velykomuchenyka, 1945 rik [Pastoral letter of the Uniate bishops from exile in Siberia to the faithful of the Greek Catholic Church on the occasion of St. Dimitry the Great Martyr, 1945]. *Serhiichuk V. Neskorena Tserkva. Podvyzhnytstvo hreko-katolykyv Ukrainy v borotbi za viru i derzhavu.* Kyiv, 2001. S. 79–80. (in Ukrainian)
 21. Patriarkh Yosyf Slipyi u dokumentakh radianskykh orhaniv derzhavnoi bezpeky 1939-1987 [Patriarch Yosyph Slipyi in the documents of the Soviet state security bodies 1939-1987] / peredm., uporiad., zah. red. V. Serhiichuk; Haluz. derzh. arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy. Kyiv: PP Serhiichuk M. I., 2012. T. 1. S. 142–623. (in Ukrainian)
 22. Pelikan Ya. Ispovidnyk viry mizh Skhodom i Zakhodom: portret ukraïnskoho kardynala Yosypha Slipoho [Confessor of faith between East and West: portrait of Ukrainian Cardinal Yosyph Slipyi]. K.: Varta, 1994. 304 s. (in Ukrainian)
 23. Rudnytska M. Nevydymi styhmaty. Rudnytska [Invisible stigmata]. Rym [ta in.]: Tovarystvo za patriarkhalnyi ustroi Ukrainskoi Katolytskoi Tserkvy, Vydavnycha komisiia, 1971. XIV, 538 s. (in Ukrainian)
 24. «Sviaty Dukh podast i nashii Tserkvi svitlo i sylu» [«The Holy Spirit will give our Church light and strength»]. Lyst Mytropolity kyr Yosyfa (Slipoho) do arkhymandryta Klymentiia Sheptytskoho v Den na Voznesennia 1947 r. B. Pereslano z poshty Mariïnska Novosybirskoi oblasti. *Patriarkhat.* 2004. Ch. 1 (4-383), lypen – serpen 2004. (in Ukrainian)
 25. «Sviaty Dukh podast i nashii Tserkvi svitlo i sylu» [«The Holy Spirit will give our Church light and strength»]. Lyst kyr Yosyfa (Slipoho) do arkhymandryta Klymentiia (Sheptytskoho) v Den na Voznesennia 1947 r. B. Pereslano z poshty Mariïnska Novosybirskoi oblasti. (Vidnaideno v Univskii Lavri) / red. H. Yushkevych. Univ, 2011. (in Ukrainian)
 26. Tvory Patriarkha i Kardynala Yosyfa [Works of the Patriarch and Cardinal Yosyph] / red. I. Khoma, I. Muzychka. Rym, 1980. T. 9. (in Ukrainian)

-
27. Khoma I. Yosyf Slipyi. Otets ta ispovidnyk Ukrainskoi muchenytskoi Tserkvy [Yosyph Slipyi. Father and confessor of the Ukrainian Martyrs' Church]. Rym, 1992. (in Ukrainian)
 28. Khoma I. Shliakhamy katorhy Blazhennishoho Yosyfa vid 11.IV.1945 – 27.I.1963 [Through the penal servitude of Blessed Yosyph from 11.IV.1945 – 27.I.1963]. *Bohosloviia*. 1985. № 49, kn. 1-4. S. 94–131. (in Ukrainian)
 29. Shtuka S. Pastyrski vizyty patriarkha Yosyfa Slipoho, 1967 – 1973 [Pastoral visits of Patriarch Yosyph Slipyi, 1967-1973]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. 2019. Vyp. 52. Tom 2. S. 105–109. (in Ukrainian)